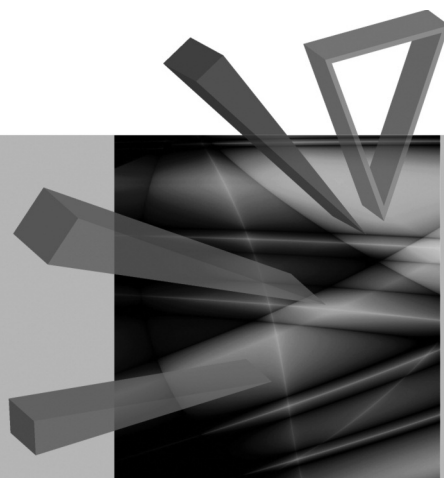

Kształtowanie zrównoważonego rozwoju w reakcji na kryzys globalny

pod redakcją
Andrzeja Graczyka

Recenzenci: Józefa Famielec, Ryszard Janikowski, Dariusz Kielczewski

Redaktor Wydawnictwa: Jadwiga Marcinek

Redaktor techniczny: Barbara Łopusiewicz

Korektor: Justyna Mroczkowska

Łamanie: Adam Dębski

Projekt okładki: Beata Dębska

Publikacja jest dostępna na stronie www.ibuk.pl

Streszczenia publikowanych artykułów są dostępne w międzynarodowej bazie danych The Central European Journal of Social Sciences and Humanities <http://cejsh.icm.edu.pl> oraz w The Central and Eastern European Online Library www.ceeol.com, a także w adnotowanej bibliografii zagadnień ekonomicznych BazEkon http://kangur.uek.krakow.pl/bazy_ae/bazekon/nowy/index.php

Informacje o naborze artykułów i zasadach recenzowania znajdują się na stronie internetowej Wydawnictwa www.wydawnictwo.ue.wroc.pl

Kopiowanie i powielanie w jakiegokolwiek formie wymaga pisemnej zgody Wydawnictwa

© Copyright by Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu
Wrocław 2011

ISSN 1899-3192

ISBN 978-83-7695-127-0

Wersja pierwotna: publikacja drukowana

Druk: Drukarnia TOTEM

Spis treści

Wstęp	9
-------------	---

Część 1. Identyfikacja problemów zrównoważonego rozwoju w warunkach kryzysu globalnego

Bogusław Fiedor: Trwały rozwój a koncepcja społecznej gospodarki rynkowej	13
Stanisław Czaja: Wybrane informacyjne ograniczenia realizacji strategii zrównoważonego rozwoju	30
Zbigniew Dokurno: Procykliczne i antycykliczne oddziaływania kapitału naturalnego w zrównoważonym rozwoju.....	45
Bogdan Piątkowski: Gospodarowanie zasobami odnawialnymi na przykładzie rybołówstwa wolnego dostępu.....	59
Ivan Telega: Rozwój zrównoważony regionów Polski – próba oceny	77
Łukasz Popławski: Rolnictwo ekologiczne w opinii mieszkańców obszarów chronionych województwa świętokrzyskiego	93
Jacek Juzwiszyn: Wirowe modelowanie sprawiedliwości międzypokoleniowej a kryzys globalny	110

Część 2. Kształtowanie lokalnych koncepcji zrównoważonego rozwoju

Zbigniew Brodziński: Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w strategiach partnerstw terytorialnych	131
Joanna Czerna-Grygiel: Problemy zrównoważenia konsumpcji w globalnej gospodarce opartej na wiedzy	144
Agnieszka Sobol: Partnerstwo publiczno-prywatne jako instrument realizacji lokalnego rozwoju zrównoważonego w dobie kryzysu światowego	158
Anetta Zielińska: Zrównoważony rozwój na obszarach przyrodniczo cennych – szansa czy zagrożenie?	172

Część 3. Zastosowanie instrumentów ekonomicznych na rzecz równoważenia rozwoju

Zbigniew Jakubczyk: Powiązania pomiędzy podsystemem pozyskiwania środków a podsystemem instytucjonalno-prawnym w systemie finansowania przedsięwzięć ekologicznych.....	185
Anna Dubel: Ubezpieczenia od skutków klęsk żywiołowych	196

Piotr P. Małecki: Preferencje podatkowe z zakresu ochrony środowiska w polskim prawodawstwie	213
---	-----

Część 4. Kształtowanie zrównoważonego rozwoju na poziomie mikroekonomicznym

Elżbieta Lorek: Znaczenie struktur klastrowych jako narzędzi wzmacniających konkurencyjność i innowacyjność gospodarki	231
Bożena Ryszawska-Grzeszczak: Zrównoważona konsumpcja jako jedna z szans przełamania kryzysu globalnego	247
Irena Rumianowska: Instytucje nieformalne kształtujące relacje człowiek-środowisko przyrodnicze a wybory i postawy konsumentów polskich....	265
Ewa Jastrzębska, Paulina Legutko-Kobus: Edukacja w zakresie rozwoju zrównoważonego na kierunkach ekonomicznych	281
Mariusz Treła: Inicjatywy na rzecz zrównoważonego transportu drogowego .	308
Krzysztof Posłuszny: Odpowiedzialność środowiskowa jako czynnik przewagi konkurencyjnej w warunkach kryzysu	325
Joanna Ejdyś, Halina Kiryluk: Kryzys globalny a rozwój turystyki na przykładzie województwa podlaskiego	336
Justyna Muweis: Znaczenie ekologizacji działalności przedsiębiorstw dla ograniczania skutków kryzysu	351
Dorota Bargiel: Rola społecznej odpowiedzialności biznesu i zrównoważonego rozwoju w ograniczaniu zjawisk kryzysowych	365
Małgorzata Śliczna: Wybrane sposoby stymulowania rozwoju rynku budynków przyjaznych środowisku	374

Summaries

Bogusław Fiedor: Sustainable development and the concept of social market economy	29
Stanisław Czaja: Chosen informative limitations of the realization of the sustainable development strategy	44
Zbigniew Dokurno: Pro-cyclical and countercyclical impact of natural capital on the economic growth.....	58
Bogdan Piątkowski: Management of renewable resources in an open access fishery	76
Ivan Telega: Sustainable development of Polish regions – an attempt to assess	92
Łukasz Popławski: Organic farming in the opinion of the inhabitants of protected areas of Świętokrzyskie Voivodeship.....	109

Jacek Juzwiszyn: Rotary modelling of the justice between generation and global crisis.....	130
Zbigniew Brodziński: Sustainable development of rural areas in territorial partnership strategies.....	143
Joanna Czerna-Grygiel: Problems of sustainable consumption in the knowledge based economy.....	157
Agnieszka Sobol: Public-private partnership as an instrument of local sustainable development in the time of global crisis.....	171
Anetta Zielińska: Sustainable development in the natural valuable areas – a chance or a threat?.....	184
Zbigniew Jakubczyk: The sub-system of acquisition of means and the institutional-legal sub-system within the system of financing of ecological enterprises.....	195
Anna Dubel: Insurance against natural disasters.....	212
Piotr P. Małecki: Tax preferences for environmental conservation in Polish legislation.....	230
Elżbieta Lorek: The importance of cluster structures as tools for enhancing the competitiveness and innovation of economy.....	246
Bożena Ryszawska-Grzeszczak: Sustainable consumption as a chance to overcome a global crisis.....	264
Irena Rumianowska: Informal institutions shaping the relationships: human - natural environment and choices and attitudes of polish consumers.....	280
Ewa Jastrzębska, Paulina Legutko-Kobus: Education for sustainable development on economic studies.....	293
Mariusz Treła: Initiatives for sustainable road transport.....	324
Krzysztof Posłuszny: Environmental responsibility as a factor of competitive advantage during the financial crisis.....	335
Joanna Ejdyś, Halina Kiryluk: Development of tourism in Poland and Podlasie Voivodeship during crisis.....	350
Justyna Muweis: The significance of ecologization of enterprises' activity for the limitation results of economic crisis.....	364
Dorota Bargiel: The role of Corporate Social Responsibility and sustainable development in limiting the crisis phenomena.....	373
Małgorzata Śliczna: Chosen aspects of stimulating environment friendly buildings market development.....	385

Irena Rumianowska

Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu

INSTYTUCJE NIEFORMALNE KSZTAŁTUJĄCE RELACJE CZŁOWIEK–ŚRODOWISKO PRZYRODNICZE A WYBORY I POSTAWY KONSUMENTÓW POLSKICH

Streszczenie: Obecny kryzys globalny jest kryzysem instytucji i niedopasowania do siebie istniejących instytucji formalnych i nieformalnych. Celem artykułu jest omówienie instytucji nieformalnych kształtujących relacje człowiek–środowisko przyrodnicze oraz zbadanie ich wpływu na wybory konsumentów polskich. Przedstawiono elementy teorii instytucji formalnych i nieformalnych. Omówiono instytucje nieformalne, takie jak: tradycja, kultura, zwyczaje, wzory działania, normy moralne oraz nieformalne relacje między członkami społeczności. Ukazano ich rolę w kształtowaniu się norm i zasad zachowania społecznego w relacji człowiek–środowisko przyrodnicze. Pokazano, w jakim stopniu aktualne wybory polskich konsumentów są wyborami proekologicznymi, oraz dokonano ich oceny w świetle instytucji nieformalnych. Uwzględniono ich aktualne uwarunkowania wynikające z kryzysu gospodarczego.

Słowa kluczowe: instytucje formalne i nieformalne, środowisko przyrodnicze, ekologiczne wybory konsumentów, normy, zwyczaje, wzorce postępowania.

1. Wstęp

Kryzysy gospodarcze są zjawiskiem dobrze znanym zarówno w teorii ekonomii, jak i w praktyce gospodarczej, jednakże zmieniające się warunki społeczno-gospodarcze i polityczne powodują, że za każdym razem ich przebieg jest inny. Obecny kryzys ma wymiar globalny, a jego cechą jest to, że dotyka wszystkich obszarów działalności człowieka. Opierając się na koncepcjach nowej ekonomii instytucjonalnej, można stwierdzić, że jest kryzysem instytucji lub/i niedopasowania do siebie istniejących instytucji formalnych i nieformalnych.

Z punktu widzenia tematu artykułu istotne jest to, że obecny kryzys nakłada się na trwający i pogłębiający się globalny kryzys ekologiczny i może generować dodatkowe zagrożenia dla zrównoważonego rozwoju poprzez utrudnienia w jednoczesnej realizacji trzech celów: gospodarczego, społecznego i ekologicznego. Zjawiska rosnącego zanieczyszczenia, wyczerpywania się zasobów przyrodniczych, zanika-

nia naturalnych ekosystemów, zachwiania naturalnej równowagi przyrodniczej, występowania katastrof ekologicznych i zmian klimatycznych, które przekładają się na pogarszającą się jakość środowiska przyrodniczego, to następstwa działalności gospodarczej człowieka. Niemalą winę ponosi konsumpcjonizm, jako dominujący styl życia, opierający się na realizowaniu celu, jakim jest maksymalizacja użyteczności z konsumpcji, przede wszystkim dóbr materialnych. Społeczeństwo polskie nie różni się pod tym względem od społeczności bogatych krajów Europy czy Ameryki Północnej.

Rodzi się pytanie, jakie czynniki kształtują zachowania polskich konsumentów w ich relacjach ze środowiskiem przyrodniczym i jakie są uwarunkowania kształtowania się postaw bardziej przyjaznych środowisku przyrodniczemu. Odpowiedzi można poszukiwać, posiłkując się teoriami nowej ekonomii instytucjonalnej, a w szczególności koncepcjami dotyczącymi znaczenia instytucji formalnych i nieformalnych dla kształtowania się ładu ekonomicznego. O instytucjach formalnych w ochronie i kształtowaniu środowiska przyrodniczego napisano wiele, zwłaszcza na temat regulacji ekologicznych i instrumentów polityki ekologicznej, przede wszystkim służących internalizacji kosztów zewnętrznych, edukacji ekologicznej, tworzeniu warunków dla konsultacji społecznych dotyczących realizacji przedsięwzięć inwestycyjnych środowiskowo uciążliwych itp. Jednakże realizacja celów zgodnych z ideą zrównoważonego rozwoju w dużej mierze zależy od norm moralnych, tradycji, zwyczajów, nawyków tkwiących w społeczeństwie, słowem: od instytucji nieformalnych.

Celem artykułu jest ukazanie instytucji nieformalnych kształtujących relacje człowiek–środowisko przyrodnicze oraz zbadanie, w jakim stopniu wpływają one na wybory polskich konsumentów. Podejmowane przez konsumentów decyzje popytowe dotyczące tego, jakie dobra, w jakiej ilości i gdzie nabywać, mają istotne znaczenie dla kształtowania się podaży dóbr i usług, wpływają zatem na decyzje producentów i dystrybutorów. Wybór, jak konsumowane będą pozyskane dobra, ma dodatkowy wpływ na ilość pobieranych zasobów przyrodniczych oraz zanieczyszczeń obciążających środowisko. Wskazane jest zatem krótkie omówienie koncepcji instytucji, zwłaszcza nieformalnych, dotyczących relacji człowiek–środowisko przyrodnicze. Umożliwi to prezentację środowiskowych zachowań konsumentów polskich w ostatnich latach z uwzględnieniem wpływu obecnego załamania gospodarczego na wybory konsumpcyjne.

2. Instytucje formalne i nieformalne ze szczególnym uwzględnieniem relacji człowiek–środowisko przyrodnicze

Nowa ekonomia instytucjonalna (NEI) proponuje inne spojrzenie na procesy gospodarcze niż ekonomia tradycyjna – spojrzenie uwzględniające silne uwarunkowania społeczne działań gospodarczych. Bada i wskazuje znaczenie społecznych interakcji

(z uwzględnieniem ich historycznych uwarunkowań) dla jakości procesów gospodarczych oraz kształtowania dobrobytu.

Gospodarowanie ma zarówno wymiar techniczno-naturalny, związany ze stosunkiem człowieka do przyrody, jak i społeczny, wyrażający się w relacjach między ludźmi. Na gruncie starego instytucjonalizmu (veblenowskiego) i socjologii, instytucje są pojmowane jako wzory zachowań i postrzegania świata, narzucone jednostce przez społeczeństwo; wzory te – utrwalone przez doświadczenie – stały się regułami „działania godnego naśladowania”. Natomiast na gruncie NEI akcentuje się, że instytucje to normy współżycia społecznego, pozwalające rozwiązywać konflikty interesów powstające na tle ograniczoności zasobów przyrodniczych oraz ułomności intelektualnych i moralnych człowieka [Godłów-Legiędź 2010, s. 65-66].

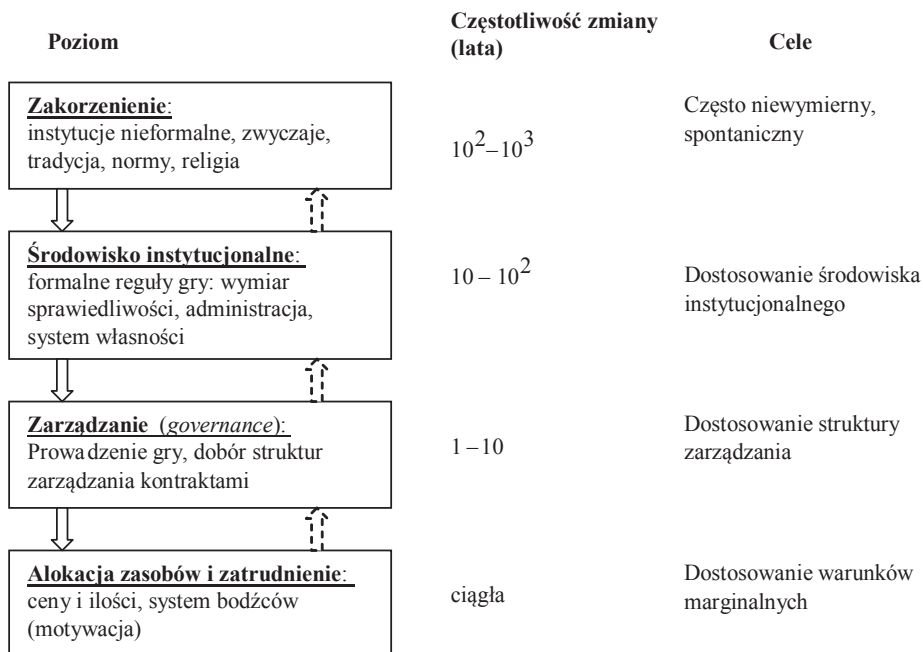
W socjologii przez pojęcie instytucji rozumie się zbiór reguł związanych z określonym kontekstem społecznym, realizujących podobne, istotne społecznie funkcje. Przez pojęcie kontekstu społecznego rozumie się poszczególne dziedziny życia społecznego, w których ludzie realizują jakieś istotne społecznie funkcje [Sztompka 2002, s. 264-265, 285]. Ekonomia nie wypracowała jednej, obowiązującej definicji instytucji. W literaturze często używane jest rozumienie D.C. Northa, który pojmował instytucje jako zbiór norm i ograniczeń, które kształtują relacje między ludźmi [North 1997, s. 2]. Szerzej: instytucje są regułami gry albo – ujmując inaczej – są ograniczeniami, które kształtują relacje między ludźmi. Określają strukturę bodźców wymiany w sferze politycznej, społecznej i ekonomicznej [North 1990, s. 3]. Opierając się na różnym rozumieniu instytucji w NEI, można stwierdzić, że instytucje są zestawami [Gaweł, Klimczak 2005, s. 85]:

- ograniczeń zachowań w postaci zasad i regulacji,
- procedur, które służą wykrywaniu odchyłeń,
- moralnych i etycznych norm zachowań, które wskazują granice tworzenia i egzekwowania zasad i regulacji.

W literaturze przedmiotu powszechnie stosowany jest zaproponowany przez Northa podział instytucji na formalne i nieformalne. Instytucje formalne to normy prawne i konstytucyjne formowane przez organy tworzące prawo. Natomiast instytucje nieformalne to konwencje i normy zachowań, kodeksy postępowania powstające spontanicznie w wyniku interakcji między ludźmi. Są wyrazem nagromadzonych przez społeczeństwo doświadczeń i wiedzy przekazywanych z pokolenia na pokolenie, a tym samym – istotnym elementem kultury. Nie stanowią prostego rozszerzenia ograniczeń formalnych i nie dopasowują się automatycznie do zmian instytucji formalnych. Mogą być względem siebie komplementarne, ale też pozostawać w sprzeczności, co będzie ograniczało efektywność instytucji formalnych [North 1990, s. 37-48]. Ponadto North zwraca uwagę na trzeci wymiar instytucji: na konieczność istnienia mechanizmów egzekwowania prawa [North 1990, s. 54-57]. Podział ten koresponduje z koncepcją O. Williamsona, który wyróżnił cztery poziomy analizy instytucji wpływających na działania jednostek w społeczeństwie oraz określił wzajemne powiązania między nimi (zob. rys. 1).

Pierwszy poziom – instytucje nieformalne stanowiące społeczne zakorzenie – obejmuje kulturę, tradycję, zwyczaje, normy moralne, normy religijne. Instytucje te ustalają nieformalne reguły gry i zmieniają się bardzo wolno. Stanowią bazę dla funkcjonowania instytucji z niższych poziomów. Drugi poziom to formalne reguły gry obejmujące system prawny i polityczny, regulacje dotyczące własności i funkcjonowania w gospodarce. Na gruncie NEI badane jest przede wszystkim środowisko instytucjonalne, które określa twarde reguły gry nakładające warunki ograniczające zachowanie jednostek. Jest ono kształtowane przez ludzi w sposób świadomy i celowy [Williamson 2000, s. 596-599]. Zarówno instytucje formalne, jak i nieformalne mają wpływ na działania podmiotów gospodarczych. Nie podlega dyskusji ważność norm społecznych, norm religijnych czy tradycji dla kształtowania się, a następnie jakości funkcjonowania instytucji z niższych poziomów. Istnieje również możliwość oddziaływań w przeciwnym kierunku, jednakże w literaturze podkreśla się, że ich siła jest słabsza.

Instytucje nieformalne nie zostały tak dokładnie zbadane w teorii ekonomii jak instytucje formalne. Z racji bardzo długiego okresu trwałości oraz ich istoty stanowiły przedmiot badań innych nauk społecznych, zwłaszcza socjologii. Jednakże od kilkunastu lat również ekonomiści zaczęli poświęcać im coraz więcej uwagi, uznając ich znaczącą rolę w prawidłowym działaniu instytucji formalnych.

Rys. 1. Poziomy analizy instytucji według Williamsona

Źródło: [Williamson 2000, s. 597].

S. Pejovich pisze, że instytucje nieformalne są obrazem dominującego sposobu postrzegania świata przez dane społeczeństwo, są nagromadzoną wiedzą (mądrością) wcześniejszych pokoleń oraz wartościami wyznawanymi obecnie [Pejovich 1999]. Instytucje nieformalne kształtują zachowania poszczególnych jednostek, wpływają bezpośrednio lub pośrednio na ich działania gospodarcze lub na innego rodzaju poczynania, które – niezwiązane z ekonomicznymi wyborami – rodzą skutki o wymiarze ekonomicznym. Warto pamiętać, że każdy człowiek wnosi do sfery tych instytucji bagaż własnych sądów, opinii, przekonań. System instytucji nieformalnych stanowi zatem mapę wzorów postępowania, przy czym pozostaje wiele miejsca dla indywidualnych interpretacji, wyborów, czasem manipulacji. Ludzie różnie z nich korzystają i różnie o nich myślą [Kostro 2004, s. 75-76; Pejovich 1999]. Instytucje nieformalne nie stanowią jednolitej materii. Przyjmując za kryterium podziału horyzont czasowy modyfikacji, w ramach konkretnych instytucji możemy wyróżnić cztery poziomy tworzonego przez nie instytucjonalnego otoczenia [Kostro 2004, s.77, 81]:

- instytucje długookresowe: religia, tradycja, kultura [znaczenie kultury dla rozwoju gospodarczego zob.: Harrisom, Huntington 2003];
- instytucje średniookresowe: zwyczaje, obyczaje;
- instytucje krótkookresowe: układy sieciowe, więzi społeczne, kapitał społeczny, który jest spoiwem łączącym instytucje w funkcjonalną całość;
- instytucje ultrakrótkie: rutyny działania, naturalne prawidłowości, zachowania.

Szeroka definicja kultury mówi, że stanowi ona całościowy, charakterystyczny dla danej zbiorowości sposób życia, na który składa się wszystko to, co ludzie „robują, myślą i posiadają” jako członkowie społeczeństwa (wzory myślenia, działania i wyposażenia materialnego). W kontekście aspektów środowiskowych wyborów konsumpcyjnych warto wprowadzić rozróżnienie między pojęciami kultury symbolicznej, materialnej i normatywnej. Kultura symboliczna jest zbiorem charakterystycznych dla danej społeczności przekonań, poglądów, wierzeń, a także znaczeń związanych ze zjawiskami i z przedmiotami. Natomiast kultura materialna jest zbiorem charakterystycznych dla danej zbiorowości obiektów: narzędzi, domostw, urządzeń, ubrań, pożywienia, środków komunikacji, zwierząt gospodarczych itp. Zbiór charakterystycznych dla danej zbiorowości reguł postępowania, norm i wartości nosi nazwę kultury normatywnej [Sztompka 2002, s. 255].

Człowiek od zarania dziejów zaspakajał swoje potrzeby w ścisłym związku ze środowiskiem przyrodniczym, które było dlań zarówno miejscem życia i prowadzenia działalności gospodarczej, jak i dostarczało mu dóbr konsumpcyjnych oraz czynników produkcji. W zamierzonych czasach środowisko przyrodnicze było dla człowieka z jednej strony – wielką tajemnicą pełną niezrozumiałych zjawisk, z drugiej zaś – dostawcą dóbr umożliwiających egzystencję. Znajdowało to odzwierciedlenie w wierzeniach, normach religijnych, przekonaniach i pożądanym wzorcach postępowania. Na kolejnych etapach rozwoju cywilizacyjnego aspekty ekologiczne w kulturze społeczeństw ulegały zmianie, chociaż zmiany te dokonywały się powoli

i często w następstwie narastających konfliktów kulturowych. Od pokory wobec sił natury ludzie przeszli do przekonania, że środowisko przyrodnicze jest niewyczerpywalnym dostawcą zasobów i usług środowiskowych; zaczęli też głosić poglądy, że pełni ono służebną funkcję w dążeniu ludzi do maksymalizowania zadowolenia z konsumpcji, czemu towarzyszyły istotne zmiany w kulturze materialnej. Kultura konsumpcjonizmu i towarzyszące jej uprzemysłowienie oraz urbanizacja realizowane były przy braku poszanowania dla naturalnych ekosystemów, zdolności środowiska przyrodniczego do neutralizowania negatywnych efektów zewnętrznych produkcyjnej i konsumpcyjnej działalności człowieka, pojemności asymilacyjnej środowiska oraz wyczerpywania zasobów naturalnych. Użyteczność środowiska wynikała z użyteczności materialnych dóbr i usług służących zaspokojeniu potrzeb. Niestety, takie instrumentalne traktowanie środowiska przyrodniczego wciąż dominuje w działaniach wielu jednostek i grup społecznych, przekonanych o nieograniczonych możliwościach substytuowania kapitału przyrodniczego postępowaniem technologicznym i kapitałem technicznym.

Komplementarnie do kultury kształtowały się nieformalne instytucje średniookresowe, takie jak zwyczaje i obyczaje, również te dotyczące wyborów konsumpcyjnych. Rozwijają się one spontanicznie, oddolnie, wyrastają z rozpowszechniających się i jakby zobjektywizowanych działań masowych, dotyczą codziennego przebiegu życia społecznego. Istotną ich funkcją jest upraszczanie życia, nadanie mu pewnego automatyzmu i zwolnienie z każdorazowego podejmowania decyzji dotyczących codziennych wyborów [Sztompka 2002, s. 269-270]. Według Fukuyamy najważniejsze zwyczaje składające się na kulturę dotyczą kodeksu etycznego regulującego zachowania ludzkie, tworzą niepisane zasady postępowania, są sposobem ograniczenia egoizmu członków danej społeczności. Ich istotną funkcją jest nauczanie ludzi przestrzegania zasad społecznych z przyzwyczajenia [Fukuyama 1997, s. 49]. Ukształtowane i obecne w danym czasie w życiu społecznym zwyczaje decydują o sposobie użytkowania środowiska przyrodniczego przez poszczególne jednostki, zarówno w procesie produkcji, jak i konsumpcji. W codziennych wyborach konsumpcyjnych decydują o sposobie zaspokajania potrzeb, wpływają na to, jakie dobra, w jakiej ilości i gdzie będą nabywane przez gospodarstw domowe w celu zaspokojenia potrzeb. Wyznaczają sposób użytkowania i zużywania ich, a następnie sposób pozbywania się pokonsumpcyjnych pozostałości. Zwyczaje wpływają na wybory pomiędzy żywnością ekologiczną a konwencjonalną, wybory sprzętu gospodarstwa domowego, a następnie sposób użytkowania go, a także na gotowość do segregowania odpadów i minimalizowania ich ilości.

Zwyczaje i obyczaje praktykowane w społeczeństwie, wyrosłe z tradycji i czynników kulturowych, podobnie jak instytucje długookresowe, mogą pozostawać właściwymi dla działania nawet wówczas, gdy zmieniają się warunki otoczenia i gdy następują zmiany w instytucjach formalnych, np. w obowiązujących regulacjach prawnych dotyczących korzystania z usług środowiska przyrodniczego i jego zanieczyszczania. Może wystąpić niedopasowanie nieformalnych instytucji długo-

i średniookresowych do wzorców postępowania zgodnych z ideami realizowanymi przez politykę zrównoważonego rozwoju. Będą one czynnikami spowalniającymi lub/i zmniejszającymi efektywność wdrażania w życie idei zrównoważonej konsumpcji.

W odpowiedzi na zmianę warunków otoczenia, znacznie szybciej niż tradycja, kultura i zwyczaje, modyfikacji ulegają nieformalne instytucje krótkookresowe, wśród których w kontekście proekologicznych wyborów konsumpcyjnych warto wspomnieć o więziach społecznych i kapitale społecznym.

Socjologowie wskazują możliwość różnych interpretacji pojęcia więzi społecznych. W szerokim znaczeniu przez to pojęcie rozumie się poczucie wspólnoty wynikające z podobieństwa sytuacji życiowej: miejsca zamieszkania, zawodu, wieku itp. Z punktu widzenia podejmowanych działań na uwagę zasługuje pojęcie więzi behawioralnej oznaczające podobne lub wspólne działania podejmowane przez członków grupy [Sztompka 2002, s. 183-186, 198]. W kontekście podejmowania wspólnych działań członków społeczeństwa w obszarze kształtowania i ochrony środowiska przyrodniczego istotne znaczenie ma kapitał społeczny, który jest spoiwem łączącym instytucje w taki sposób, że tworzą razem funkcjonalną całość.

Według Fukuyamy kapitał społeczny to umiejętność współpracy międzyludzkiej w obrębie grup i organizacji w celu realizacji wspólnych interesów. Zdolność ta zależy z kolei od stopnia, w jakim dana społeczność uznaje i podziela zbiór norm i wartości, oraz od tego, na ile jej członkowie potrafią poświęcić indywidualne interesy dla dobra wspólnego [Fukuyama 1997, s. 20]. Kapitał społeczny to więzi i relacje społeczne, które wyrosły z instytucji długookresowych. Są systemem postaw wspólnych członkom danej społeczności, powodują, że wspólnota wyznaje identyczne poglądy, wartości, cnoty. Relacje te skupiają się wokół wspólnych celów i angażują jej członków do działań na rzecz wspólnoty [Kostro 2004, s. 81-82].

Kapitał społeczny i więzi społeczne mają ogromne znaczenie przy korzystaniu z usług i zasobów środowiska przyrodniczego, jego kształtowaniu i ochronie, zwłaszcza że wiele elementów środowiska przyrodniczego ma charakter dóbr publicznych. W odniesieniu do nich niezwykle ważna jest współpraca pomiędzy osobami i podmiotami gospodarczymi oraz angażowanie się w działania państwa i organów samorządowych związane z ochroną środowiska przyrodniczego. Osobiste zaangażowanie, obywatelska aktywność, które wynikają z poczucia przynależności do danej grupy lub społeczności, oraz dzielenie z jej członkami poglądów i przekonań ucieleśniające się w działaniach na rzecz wspólnego interesu dotyczącego sposobu korzystania z danego zasobu przyrodniczego i ochrony – są czynnikami pożądanymi z punktu widzenia realizacji idei zrównoważonego rozwoju.

Wspólne działania mogą oznaczać przynależność do organizacji ekologicznych i angażowanie się w przedsięwzięcia służące propagowaniu wiedzy o środowisku przyrodniczym, podnoszeniu świadomości ekologicznej czy uczestniczeniu w konkretnych działaniach służących ochronie i kształtowaniu środowiska przyrodniczego. Zasoby środowiska przyrodniczego, mające charakter dóbr publicznych, podlegają często nadmiernej eksploatacji, a działania, które posłużyłyby zachowaniu lub

poprawie ich jakości, nie znajdują społecznego zainteresowania, bo nie są dobrami prywatnymi i poszczególne jednostki nie widzą związku pomiędzy ponoszonymi kosztami środowiskowymi a wymiernymi korzyściami indywidualnymi. Ponadto charakter tych dóbr stwarza sprzyjające warunki do unikania kosztów środowiskowych, a więc do zachowań określanych w ekonomii terminem „jazdy na gapę”.

Mówiąc o znaczeniu kapitału społecznego i więzi społecznych dla zrównoważonego rozwoju, warto pamiętać, że mogą one zostać użyte w celach antyspołecznych i będą wpływały destrukcyjnie na procesy służące realizacji pożądanego celu. Łączenie się członków lokalnych społeczności w celu blokowania określonych przedsięwzięć (budowa oczyszczalni, farm wiatrowych, zapór rzecznych, infrastruktury komunikacyjnej itp.) jest następstwem wyznawania i podzielenia wspólnych dla danej społeczności norm i wartości, a co za tym idzie – realizowaniem wspólnego interesu.

Istotną wartością ekonomiczną, wynikającą z podzielenia poglądów i wartości przez poszczególnych członków danej społeczności, jest zaufanie społeczne. Nie zostanie uwieczniona sukcesem akcja społeczna służąca ochronie lub sanacji środowiska przyrodniczego, jeżeli ludzie nie mają do siebie zaufania. Społeczeństwo polskie jest dalekie od wytworzenia kultury zaufania, co widać chociażby w badaniach dotyczących zaufania do organizacji pozarządowych, w tym również ekologicznych.

Ostatni poziom instytucjonalnego otoczenia to instytucje ultrakrótkie, rozumiane jako rutynowe działania i naturalne prawidłowości zachowań. Są to nawykowe reakcje na powtarzające się sytuacje, w których jednostka kieruje się gotowymi schematami i indywidualnymi regułami postępowania. Narzuca je sobie, by zmniejszyć koszty podejmowania decyzji w powtarzających się okolicznościach. Ludzie bezustannie dokonują wyborów, jako konsumenci dóbr i usług, producenci, pracownicy, przedsiębiorcy, politycy itp., a rutyna czyni te czynności łatwiejszymi. Rutynowe działania mają określone funkcje: pozwalają na przewidywanie zachowań innych, przechowują wiedzę o danej umiejętności, mogą być modyfikowane, tak aby najlepiej służyły interesom jednostki, mogą podlegać imitacji i być podzielane przez inne podmioty [Kostro 2004, s. 82-83; Maślak 2000, s. 2-16]. Opisane powyżej instytucje nieformalne tworzą pewien system o charakterze normatywnym. Możliwe są sytuacje niedopasowania instytucji do siebie, występowanie swoistego dysonansu, mogą też pojawiać się konflikty pomiędzy normami i regułami odpowiadającymi różnym poziomom instytucji lub tym samym poziomom. W działaniach konsumentów znajdzie to wyraz w funkcjonowaniu odmiennych wzorców postępowania, również w obszarze korzystania i ochrony środowiska przyrodniczego. Instytucje formalne i nieformalne wzajemnie na siebie oddziałują, co prowadzi do zmian w nich samych i ich wzajemnego dopasowywania się [zob. prace Williamsona, Northa, Pejovicha, dotyczące instytucji]. Oddziaływania takie zachodzą również wewnątrz sfery instytucji formalnych oraz wewnątrz systemu instytucji nieformalnych. Zgodność systemu instytucji formalnych z ukształtowanymi instytucjami nieformalnymi jest warunkiem efektywności ich działania. Dopóki instytucje formalne w ochronie

i kształtowaniu środowiska przyrodniczego nie znajdują komplementarności w instytucjach nieformalnych, dopóty ich skuteczność i efektywność w realizacji zrównoważonego rozwoju pozostają ograniczone.

3. Charakterystyka środowiskowych wyborów i postaw konsumentów w Polsce

W Polsce zmiany instytucjonalne w zakresie użytkowania i ochrony środowiska przyrodniczego rozpoczęły się w zasadzie od zmian w instytucjach formalnych. Prawo ochrony środowiska, polityka ekologiczna państwa, tworzenie i wdrażanie instrumentów administracyjno-prawnych i ekonomicznych wpływały na funkcjonowanie podmiotów gospodarczych, głównie przedsiębiorstw, a w mniejszym stopniu gospodarstw domowych. Zmiany w instytucjach nieformalnych, kształtujących relacje człowiek–środowisko przyrodnicze, dokonywały się z opóźnieniem i czasami zmniejszały efektywność wprowadzanych regulacji. Ukształtowane w gospodarce centralnie planowanej normy kulturowe, zwyczaje i wzorce zachowań pozostawały w sprzeczności z regulacjami europejskimi przenoszonymi na polski grunt. Dodatkowo otwarcie granic i urynkowanie gospodarki spowodowało, że polscy konsumenci zaczęli intensywnie zaspokajać „odłożony popyt”, co – w połączeniu z naśladowaniem stylu życia społeczeństw zachodnich – prowadziło do kształtowania się wzorców zachowań i postaw społecznych właściwych konsumpcjonizmowi.

Niedopasowanie treści normatywnych poszczególnych instytucji może się przejawiać w rozbieżnościach pomiędzy deklaracjami dotyczącymi określonych zachowań i postaw a faktycznymi działaniami konsumentów na rynku. Można mówić o rozróżnieniu pomiędzy idealnym obrazem zachowań, interpretowanych przez jednostki jako społecznie pożądane, a zachowaniami właściwymi dla rzeczywistych sytuacji, wypływającymi z tego, co jest dla poszczególnych jednostek ważne, czego naprawdę chcą, włączając w to rzeczy niekoniecznie „poprawne”. Różnica pomiędzy tym, czego byśmy sobie życzyli, a tym, czego chcemy, tkwi w normach. Normy są standardami wartości, obowiązującymi daną grupę czy kategorię ludzi. Stan idealny jest wyrażony w normach absolutnych i dotyka kwestii etycznych, to zaś, czego rzeczywiście chcemy, to norma statystyczna, która wskazuje na wybory dokonywane przez większość. Decydujące znaczenie mają tu względy praktyczne [Hofstede 2000, s. 44-45]. Badania dotyczące zachowań proekologicznych mogą nie zawierać danych odzwierciedlających faktyczne zachowania i wybory konsumentów. Jeżeli unikanie mówienia prawdy jest obecne w ukształtowanych nawykach i zasadach postępowania, to rozbieżności pomiędzy deklarowanym postrzeganiem problemów środowiskowych a stanem rzeczywistym mogą być bardzo duże. To samo może dotyczyć konkretnych działań: ludzie mogą deklarować proekologiczny charakter swoich zachowań, natomiast w codziennych wyborach będą postępować zgodnie z wcześniej ukształtowanymi zwyczajami i nawykami. Na podstawie badań Euro-

barometru, badań międzynarodowych, m.in. Europejskiej Agencji Środowiska, oraz badań prowadzonych przez Instytut na Rzecz Ekorozwoju w latach 1992, 1993, 1997, 2000, 2008, 2009, 2010 zostaną zaprezentowane deklarowane przez konsumentów polskich zachowania w obszarze relacji człowiek–środowisko przyrodnicze. Podjęta zostanie również próba ich interpretacji w świetle instytucji nieformalnych.

Z badań Eurobarometru przeprowadzonych w 2008 r. przez TNS Opinion na zlecenie Komisji Europejskiej wynika, że ośmiu na dziesięciu Europejczyków (78%) uważa, że problemy związane z ochroną środowiska mają bezpośredni wpływ na ich życie. Jeśli chodzi o mieszkańców Polski, trzech na czterech Polaków (77%) podziela ten pogląd [*Problemy ekologiczne...* 2008]. Zrealizowane w 2008 r. badania dotyczące świadomości ekologicznej dowodzą, że większość Polaków (ok. 70%) raczej nie postrzega relacji między ochroną środowiska a wzrostem gospodarczym w kategoriach konfliktu. Pojęcie „zrównoważony rozwój” poprawnie identyfikuje ok. jednej trzeciej respondentów, natomiast jego idee i zasady uznaje ponad 70% polskiego społeczeństwa, i to zarówno w wymiarze ogólnogospodarczym, jak i lokalnym. Podobny odsetek respondentów docenia wartość dialogu społecznego przy podejmowaniu istotnych dla kraju decyzji w zakresie zrównoważonego rozwoju [Bołtromiuk, Burger 2009]. Można zatem mówić o relatywnie wysokim poziomie świadomości ekologicznej polskiego społeczeństwa.

O percepcji zagrożeń ekologicznych wśród respondentów świadczą wskazania najważniejszych zagrożeń cywilizacyjnych dla Polski i Polaków. W rankingu tych zagrożeń zanieczyszczenie środowiska zajmuje szóste miejsce (23% wskazań w 2008 i 16% w 2010 r.), za narkomanią (49% w 2008 i 51% w 2010 r.), alkoholizmem (48% w 2008 i 2010 r.), chorobami cywilizacyjnymi (40% w 2008 i 28 w 2010 r.), przestępczością (32% w 2008 i 28% w 2010 r.) i katastrofami naturalnymi (27% w 2008 i 38% w 2010 r.) [Bołtromiuk, Burger 2009; *Z energetyką przyjazną...* 2011]. Wzrost obaw przed katastrofami naturalnymi w roku 2010, w którym wystąpiło ich nasilenie, wskazuje, że ludzie częściej postrzegają dane zjawiska jako poważne, realne zagrożenie, im są one częstsze, bardziej dotkliwe i bardziej ich dotyczą.

Lista najpoważniejszych zagrożeń przyrodniczych (tab. 1) obejmuje takie, które ludzie odczuwają bezpośrednio (jakość powietrza i wody), oraz te, którym dużo miejsca poświęca się w mediach (zwłaszcza w telewizji). W tym kontekście można zauważyć, że pewne postawy i zachowania respondentów stanowią odzwierciedlenie rzeczywistości kreowanej w sferze medialnej, a niekoniecznie wskazują społeczne uznanie wagi problemu. Możemy mówić o wykształceniu się pewnej rutyny postępowania polegającej na deklarowaniu przekonań, które są właściwe z punktu widzenia działań edukacyjnych i propagowanych idei zrównoważonego rozwoju (respondenci mówią to, co – jak mniemają – jest właściwe, a co nie do końca pokrywa się z wyznawanymi przez nich wartościami).

Tabela 1. Globalne zagrożenia środowiskowe według Polaków

Globalne zagrożenia środowiskowe	1993	1997	2000	2004	2008
Globalne ocieplenie	27	13	23	26	55
Dziura ozonowa	63	46	48	51	40
Zanieczyszczenie powietrza	46	37	38	30	36
Zanieczyszczenie wód	47	33	38	31	36
Wycinanie lasów tropikalnych	30	24	30	31	24
Kwaśne deszcze	38	29	23	21	17
Ginięcie gatunków	16	19	17	18	17
Wyczerpywanie się surowców	8	7	8	8	16
Wszystkie są równie groźne	11	39	30	31	16

Źródło: [Bołtromiuk, Burger 2009].

Badanie indywidualnych działań respondentów na rzecz środowiska (tab. 2) dowodzi, że w ciągu roku nastąpił istotny wzrost stosowania toreb wielokrotnego użytku, co jest następstwem wprowadzenia odpłatności za nie. Okazuje się, że – podobnie jak wcześniej w przypadku podniesienia cen energii elektrycznej i wody – instrumenty ekonomiczne są bardziej skuteczne niż działania ukierunkowane na wzrost świadomości ekologicznej. Zmieniła się rutyna codziennych działań i zachowań, ale trudno mówić o ukształtowaniu się nowych norm kulturowych czy obyczajów. O tym dysonansie pomiędzy poszczególnymi instytucjami świadczyć mogą następujące obserwacje: ludzie ograniczają zużycie energii i wody tylko we własnych gospodarstwach domowych, poza nimi, np. w pracy czy miejscach publicznych, nie wszyscy i nie zawsze o to dbają. Jeszcze dobitniej brak wykształconych proekologicznych nawyków i wzorców zachowań jest widoczny w odniesieniu do „produkcji” odpadów i ich segregowania. W następstwie podniesienia opłat za „odbiór śmieci” wzrosła liczba dzikich wysypisk, obniżenie opłat za posegregowane odpady (instrument ekonomiczny) owocuje natomiast pożądanymi zachowaniami. Deklarowane w badaniach segregowanie ogranicza się w wielu gospodarstwach domowych do jednego rodzaju odpadów, np. makulatury.

Tabela 2. Indywidualne działania na rzecz środowiska

Rodzaje działań	Systematycznie		Sporadycznie		Brak	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Stosowanie na zakupy toreb wielokrotnego użytku	34,3	60,2	30,6	24,3	35,0	15,4
Ograniczenie zużycia energii elektrycznej	54,6	58,0	29,8	26,1	13,8	15,8
Ograniczenie zużycia wody	55,1	52,8	28,2	25,9	16,7	21,2
Segregacja odpadów	45,8	48,0	24,8	24,4	29,4	27,5
Ograniczanie użytkowania samochodu na rzecz komunikacji zbiorowej, roweru	18,1	20,9	22,5	16,7	58,5	59,1
Kupno żywności ekologicznej	7,1	5,5	38,1	31,6	54,3	62,2

Źródło: [Bołtromiuk, Burger 2009].

Najbardziej pożądane w instytucjach nieformalnych byłyby takie zmiany, które doprowadziłyby do tego, że najważniejszym motywem skłaniającym ludzi do działań na rzecz środowiska byłyby uznanie jakości środowiska przyrodniczego za wartość samą w sobie. Jednakże osiągnięcie tak szlachetnych motywów postępowania to kwestia długiego okresu, koniecznego do modyfikacji systemu wyznawanych wartości, norm kulturowych, nieformalnego kodeksu postępowania. Obecnie rzeczywiste działania proekologiczne są dyktowane przez aspekty i wartości ekonomiczne i zdrowotne.

Wśród powodów, dla których warto chronić środowisko, Polacy (w 2010 r.) największą wagę nadali trosce o zdrowie własne i rodziny – 67% wskazań, na drugim miejscu znalazła się dbałość o przyszłe pokolenia – 63% wskazań, natomiast przesłanka, że przyroda jest wartością samą w sobie, została wskazana przez 24% respondentów [*Z energetyką przyjazną...* 2011].

Ponadto, jak pokazują badania dotyczące nie tylko Polski, ale również społeczeństw innych krajów wysoko rozwiniętych, ludzie upatrują większych możliwości rozwoju i przezwyciężenia rzadkości zasobów ekonomicznych raczej w zmianach technologicznych niż w zmianie nawyków konsumpcyjnych.

Do refleksji nad stanem świadomości ekologicznej, miejscem wartości środowiskowych w ogólnym systemie wartości współczesnych konsumentów, a wreszcie motywów kierujących ich wyborami, skłania analiza odpowiedzi na pytanie dotyczące przyczyn niepodjęcia działań na rzecz środowiska (zob. tab. 3). Najczęściej podawane były: brak zainteresowania problemem, brak wiary w skuteczność działań, niechęć do zmiany przyzwyczajzeń, co świadczy o mocno zakorzenionych postawach i motywach działań, które są właściwe dla konsumpcyjnego stylu życia.

Tabela 3. Uzasadnienia niepodjęcia działań na rzecz środowiska

Uzasadnienie	2008	2009
Brak zainteresowania problemem	48,4	49,1
Brak wiary w skuteczność indywidualnych działań	42,8	36,4
Niechęć do zmiany przyzwyczajzeń	31,0	30,0
Brak wiedzy o możliwościach działań	16,4	14,9
Ograniczone możliwości podejmowania działań	13,9	13,8
Obawa poniesienia kosztów finansowych działań	16,4	13,5
Obawa przed drwiną, brakiem zrozumienia	14,1	16,1
Brak opinii, inne uzasadnienie	2,9	5,2

Źródło: [Boltromiuk, Burger 2009].

Analiza wyników badań wybranych elementów świadomości ekologicznej polskiego społeczeństwa, przeprowadzonych przez Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa PAN, pozwala sformułować kilka wniosków dotyczących zachowań środowiskowych konsumentów polskich. Badania dowodzą, że w Polsce najważniejszym czynnikiem decydującym o wyborze określonego dobra w celu zaspokojenia danej

potrzeby pozostaje cena produktu, i dotyczy to zarówno artykułów spożywczych, jak i nietrwałych artykułów niespożywczych oraz sprzętu gospodarstwa domowego. Na drugim miejscu znalazła się jakość produktów. Wyraźnie widać, że aspekty środowiskowe odgrywają mniejszą rolę. Świadczy to, że wykształcone w przeszłości wzorce kultury konsumpcyjnej, jak również zwyczaje konsumpcyjne czy wreszcie rutyna działania wciąż pozostają aktualne, co negatywnie wpływa na kształtowanie się proekologicznych wyborów rynkowych i zachowań gospodarstw domowych.

Załamanie gospodarcze i realne zagrożenie recesją spowodowały w 2009 r. wyraźne zmiany w zachowaniach konsumentów – wzrosło znaczenie ceny jako głównego kryterium wyboru towarów spożywczych i przemysłowych. Stało się to przede wszystkim kosztem kryteriów „środowiskowych” (zob. tab. 4).

Tabela 4. Kryteria wyboru produktów spożywczych

Kryteria wyboru	2008	2009
Cena produktu	70,2	80,6
Jakość produktu (zawartość składników odżywczych)	64,9	67,6
Marka producenta	29,5	24,8
Skład produktu (np. obecność konserwantów)	33,9	23,8
Miejsce produkcji (w tym kraj pochodzenia)	19,7	19,0
Opinia innych konsumentów (znajomych, rodziny)	20,5	17,8
Oznakowanie, jako wolne od GMO	11,9	5,3
Metody produkcji przyjazne środowisku	10,7	4,5
Reklama	4,0	3,1
Rodzaj opakowania (przyjazne środowisku)	8,7	1,6

Źródło: [Bołtromiuk 2010].

O małej wadze kryteriów środowiskowych w dokonywanych wyborach świadczy również to, że – pomimo zagrożenia recesją – w polskich gospodarstwach domowych nie nastąpiło bardziej oszczędne gospodarowanie energią elektryczną i wodą. Z analizy danych zawartych w tabeli 3 wynika, że na tę kwestię respondenci zwracali mniejszą uwagę niż w 2008 r. Można zatem zapytać, dlaczego zostały zahamowane wcześniejsze tendencje do oszczędzania? Być może polskie gospodarstwa domowe wyczerpały prosty, ekstensywny sposób ograniczania spożycia energii i wody i perspektywa pogorszenia sytuacji gospodarczej kraju nie jest wystarczającym bodźcem do dodatkowego wysiłku. Innym wyjaśnieniem może być niechęć konsumentów do zmiany zwyczajów i nawyków konsumpcyjnych oraz zmiany konsumpcyjnego stylu życia. Być może zadziałały oba czynniki, wzmocnione wiarą w możliwości postępu technicznego przy przezwyciężaniu barier środowiskowych.

Kryteria wyboru produktów, które uwzględniają środowisko przyrodnicze jako wartość samą w sobie, zajmowały i jak dotąd zajmują ostatnie miejsca wśród motywów, jakimi kierują się konsumenci w swoich wyborach rynkowych. Mimo że konsumenci deklarują zainteresowanie problemami środowiska przyrodniczego i zgła-

szają gotowość do podejmowania proekologicznych działań; mimo, że mamy dowody świadczące o systematycznym podejmowaniu takich działań przez niektóre grupy społeczne, a przez inne podmioty sporadycznie, pod wpływem emocji lub oddziaływania mediów – to można mówić o nietrwałości konsumenckich preferencji i zachowań oraz dużej wrażliwości na realne bądź przewidywane zmniejszenie dochodów gospodarstw domowych. Jeżeli globalne załamanie gospodarcze będzie długotrwałe, to trudno oczekiwać istotnej zmiany motywów działań, zachowań konsumenckich czy zwyczajów na bardziej przyjazne środowisku przyrodniczemu.

4. Zakończenie

Jak dowodzą badania, potencjał społeczny gotowości do działań indywidualnych na rzecz środowiska jest duży, a wartości ekologiczne wielu Polaków uważa za ważne. Jednak składają się na to zarówno realne działania lub gotowość do nich, jak i deklaracje będące wynikiem ekologicznej poprawności. By wykorzystać rzeczony potencjał, instytucje publiczne i edukacyjne, a także organizacje pozarządowe powinny podjąć szeroko zakrojone i różnorodne działania. Pożądane jest tworzenie warunków sprzyjających realizacji prośrodowiskowych postaw i zachowań oraz instrumentów (ekonomicznych, administracyjnych) do nich skłaniających, jak również stosowanie odpowiedniej socjotechniki, wykorzystującej istniejący w tej dziedzinie snobizm i poczucie poprawności ekologicznej [Bołtomiuk, Burger 2009].

W Polsce można zaobserwować istotną rozbieżność pomiędzy deklaracjami konsumentów dotyczącymi przyjaznych środowisku zachowań i postaw a rzeczywistymi zachowaniami i działaniami. Odnosi się to zarówno do wyborów konsumpcyjnych, jak i sposobu pozbywania się pozostałości pokonsumpcyjnych. Badania Eurobarometru 2009 [www.egospodarka.pl/tematy/Eurobarometr; ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm] dowiodły, że aż 75% respondentów deklarowało gotowość dokonania zakupu produktów przyjaznych środowisku, nawet gdyby były droższe od konwencjonalnych, a faktycznie tylko 17% takich zakupów dokonało. Świadczy to o słabości preferencji ekologicznych, braku ukształtowanych i zaakceptowanych przez społeczeństwo postaw i wzorców zachowań przyjaznych środowisku. Wcześniej ukształtowane zwyczaje, postawy i wzory postępowania w obszarze relacji człowiek–środowisko wciąż pozostają aktualne. Sytuacja taka utrudnia realizację celów, których osiągnięciu mają służyć regulacje ekologiczne i inne działania państwa oraz organizacji ekologicznych związane z gospodarczym użytkowaniem i ochroną środowiska przyrodniczego. Efekty działania instytucji formalnych w kształtowaniu i ochronie środowiska zależą bowiem od kultury, tradycji, ukształtowanych systemów wartości, a wreszcie od zwyczajów i obyczajów, a zatem od otoczenia instytucji nieformalnych.

Literatura

- Bołtromiuk A., *Świadomość ekologiczna Polaków – zrównoważony rozwój. Raport z badań 2009*, Instytut na Rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2010.
- Bołtromiuk A., Burger T., *Polacy w zwierciadle ekologicznym. Raport z badań nad świadomością ekologiczną Polaków w 2008 r.*, Instytut na Rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2009.
- Europejczycy a ochrona środowiska*. Raport, Gospodarka.pl, <http://www.egospodarka.pl/32554,Europejczycy-a-ochrona-srodowiska,1,39,1.html>.
- Eurobarometr, www.egospodarka.pl/tematy/Eurobarometr; ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm.
- Frank R.H., *Mikroekonomia, jakiej jeszcze nie było*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2007.
- Gawęł T., Klimczak M., *Pojęcie instytucji w prawie i ekonomii*, [w:] B. Polszakiewicz, L. Boehlke (red.), *Ład instytucjonalny w gospodarce*, t. 1, Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, Toruń 2005.
- Godłów-Legiędz J., *Współczesna ekonomia. Ku nowemu paradygmatowi?*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Fukuyama F., *Zaufanie. Kapitał społeczny a droga do dobrobytu*, PWN, Warszawa–Wrocław 1997.
- Harrison L.E., Huntington S.P. (red.), *Kultura ma znaczenie*, Wydawnictwo Zysk i S-ka, Poznań 2003.
- Hofstede G., *Kultury i organizacje*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2000.
- Kostro K., *Nieformalne instytucje w życiu gospodarczym*, „Studia Ekonomiczne” 2004, nr 1-2 (XL-XLI).
- Kronenberg J., Bergier T. (red.), *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce*, Fundacja Sendzimira, Kraków 2010.
- Lorek E., *Zmiany zachowań producentów i konsumentów na rynku w świetle zintegrowanej polityki produktowej UE*, [w:] A. Graczyk, K. Mazurek-Łopacińska (red.), *Badanie rozwoju rynków produktów rolnictwa ekologicznego i żywności ekologicznej w Polsce*, Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2002.
- Maślak E., *Paradygmat ekonomii ewolucyjnej*, „Gospodarka Narodowa” 2000, nr 1-2.
- North D.C., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.
- North D.C., *The Contribution of the New Institutional Economics to an Understanding of the Transition Problem*, Wider Annual Lectures, United Nations University, Helsinki 1997.
- Ochrona środowiska w Polsce*, Raport, Gospodarka.pl, <file:///C:/Documents%20and%20Settings/Irena/Pulpit/ochrona%20%C5%9Brodowiska%20artyku%C5%82y/36815,Ochrona-srodowiska-w-Polsce-2000-2007,8,39,1.html>.
- Pejovich S., *The Effects of the Interaction of Formal and Informal Institution on Social Stability and Economic Development*, “The Journal of Markets and Morality” 1999, no. 2.
- Problemy ekologiczne według Europejczyków*. Raport, Gospodarka.pl, 2008, <http://www.egospodarka.pl/30839,Problemy-ekologiczne-wedlug-Europejczykow,1,39,1.html>.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Wydawnictwo Znak, Kraków 2002.
- Williamson O., *The New Institutional Economics*, “Journal of Economic Literature”, September 2000.
- Z energetyką przyjazną środowisku za pan brat. Raport Końcowy*, Instytut na Rzecz Ekorozwoju, Warszawa 2011.

INFORMAL INSTITUTIONS SHAPING THE RELATIONSHIPS: HUMAN – NATURAL ENVIRONMENT AND CHOICES AND ATTITUDES OF POLISH CONSUMERS

Summary: The current global crisis is the crisis of institutions or/and of the mismatch/misfit of various formal and informal institutions. The aim of the article is description of informal institutions forming relations between human and natural environment and investigation how they affect choices of Polish consumers. The elaboration briefly presents selected elements of institutional economy concerning formal and informal institutions. Then an informal institution is presented, such as: tradition, culture, customs, models of actions, ethical norms, as well as informal relations between community members which create social capital. The article also analyzes the role of informal institutions in the creation of human-natural environment relation, which are an indication of norms and rules of social behaviour in field of usage and protection of natural environment. Further part presents in what way the current Polish consumer choices are proecological and they are assessed in the light of informal institutions.

Keywords: formal and informal institutions, natural environment, proecological consumer choices, ethical norms, customs, models of actions.